

MÖVZU 6.

MÜTLƏQ VƏ NİSBI KƏMİYYƏTLƏR

PLAN:

1. Mütləq kəmiyyətlər
2. Mütləq kəmiyyətlərin ölçü vahidləri
3. Nisbi kəmiyyətlərin ifadə formaları
4. Nisbi kəmiyyətlərin növləri
5. Mütləq və nisbi kəmiyyətlərdən istifadə olunmasının ümumi prinsipləri

1. Mütləq kəmiyyətlər

Məlumdur ki, ictimai-iqtisadi hadisələrin kəmiyyət tərəflərini və onların nisbətini öyrənmək statistikanın predmetini təşkil edir. Hadisə və proseslərin kəmiyyət tərəflərini və onların nisbətini statistika xüsusi ümumiləşdirici göstəricilərlə ölçür və ifadə edir. *İctimai-iqtisadi hadisələrin kəmiyyət tərəfi mütləq kəmiyyətlərlə, miqdar nisbətləri isə nisbi kəmiyyətlərlə xarakterizə edilir.* Statistika müşahidəsi vasitəsilə toplanmış məlumat və onların yekunlaşdırılması və qruplaşdırılması mütləq və nisbi kəmiyyətləri müəyyənləşdirməyə imkan verir.

Statistika müşahidəsi nəticəsində statistika məcmusunun hər bir vahidini xarakterizə edən əlamətlər üzrə məlumatlar toplanır. Statistika məcmusunu bütövlükdə və ya onun ayrı-ayrı hissələrini xarakterizə etmək üçün toplanmış məlumatlar yekunlaşdırılır və nəticədə ümumiləşdirici göstəricilər alınır. Öyrənilən hadisənin kəmiyyət tərəfi bu göstərici vasitəsilə ifadə edilir.

İlkin məlumatların bilavasitə cəmlənməsi nəticəsində mütləq kəmiyyətlər alınır. Statistikada ictimai-iqtisadi hadisələrinin konkret zaman və məkan daxilində həcmi, səviyyəsini ifadə edən göstəricilərə **mütləq kəmiyyətlər** deyilir.

Məsələn, 1.01.2009-cu il tarixə Azərbaycan Respublikasında daimi əhalinin sayı min nəfər, həmin ildə ümumi daxil məhsul (ÜDM) istehsalının həcmi isə mlrd.manat olmuşdur. Birinci göstərici əhalinin konkret ana sayını göstərir və cari müşahidənin nəticələrinin yekunlaşdırılması nəticəsində alınır. İkinci göstərici isə cari müşahidə nəticəsində toplanmış məlumatların yekunlaşdırılması nəticəsində alınır və hadisənin müəyyən dövr ərzində həcmi ifadə edir.

Mütləq kəmiyyətlər ***fərdi və yekun mütləq*** kəmiyyətlərinə bölünür. Fərdi mütləq kəmiyyətlər obyektin ayrı-ayrı vahidlərinin həcmi, səviyyəsini ifadə edir. Statistika müşahidələri, birinci növbədə, fərdi mütləq kəmiyyətləri aşkar etməyə imkan verir. Onlar hər bir elmi tədqiqat işinin aparılmasının əsasını təşkil edir. Fərdi mütləq kəmiyyətlərə misal olaraq ayrı-ayrı təsərrüfatların pambıq əkin sahəsini, traktorlarının sayını, aylıq əmək haqqının həcmi və s. göstərmək olar.

Fərdi mütləq kəmiyyətlər yekun mütləq kəmiyyətlərini əldə etmək üçün əsasdır. ***Yekun mütləq kəmiyyətləri*** öyrənilən məcmunun bütün vahidlərinin, yaxud onun ayrı-ayrı qruplarının bu və ya digər əlamət üzrə kəmiyyətini ifadə edir. Onlar əsasən müşahidə zamanı toplanmış fərdi mütləq kəmiyyətləri cəmləmək yolu ilə əldə edilir. Əhalinin siyahıya alınması məlumatlarını əlamətlər üzrə yekunlaşdırdıqda, ayrı-ayrı kəndlər, qəsəbələr, şəhərlər, rayonlar və respublika üzrə bütövlükdə əhalinin sayı, şəhər və kənd

əhalisinin sayı, kişi və qadınların sayı haqqında yekun mütləq kəmiyyəti alınır.

Bəzən yekun mütləq kəmiyyətlər xüsusi hesablamalar əsasında müəyyən edilir. Proqnozlaşdırmada əhalinin perspektiv sayının müəyyən edilməsinin mühüm əhəmiyyəti vardır. Bu işlə statistika orqanları məşğul olur. Belə hesablamalar nəticəsində yekun mütləq kəmiyyəti alınır. Əhalinin həyətiani sahələrində istehsal olunan məhsulun miqdarı da xüsusi hesablama əsasında müəyyən edilir. Hesablama nəticəsində əldə edilmiş mütləq kəmiyyətlər ən çox proqnozlaşdırma işində istifadə edilir.

2. Mütləq kəmiyyətlərin ölçü vahidləri

Mütləq kəmiyyətlər adlı kəmiyyətlərdir. Onlar həmişə müəyyən ölçü vahidi ilə ifadə olunur. Onlar natural, şərti - natural, kombinəlaşdırilmiş, dəyər (pul) və əmək ölçü vahidlərilə ifadə oluna bilər.

İctimai hadisələrin təbii xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq istifadə olunan ölçü vahidlərinə **natural ölçü vahidləri** deyilir. Natural ölçü vahidləri ictimai hadisələrin fiziki xüsusiyyətlərini əks etdirir. Ölçü vahidi məhsulun istehlak xassəsinə uyğun gəldikdə natural ölçü vahidlərindən istifadə edilir. Məsələn, neft hasilatı tonla, parça istehsalı m²-ə, satışı isə m-ə, daşınmaz yükün miqdarı tonla, onun aparıldığı məsafə km-ə, ölkənin ərazisinin sahəsi km² və s. ifadə olunur. Bütün bunlar natural ölçü vahidləri adlanır.

Bəzən bir ölçü vahidi məhsul istehsalı haqqında aydın təsəvvür yaratmır. Bu halda həmin məhsulun təbii xüsusiyyətinə uyğun olaraq iki ölçü vahidindən istifadə edilir. Məsələn, elektrik generatorları və motorları istehsalı ədəd və güc vahidi ilə, parça istehsalı m və m²-lə, kağız istehsalı ton və m²-lə, polad truba istehsalı ton və paqon metrə ifadə olunur.

Natural ölçü vahidləri ilə ifadə olunan eyni adlı, lakin müxtəlif istehlak xüsusiyyətinə malik olan məhsulların miqdarı haqqında məlumatı cəmləmək olmaz. Ona görə də **şərti natural ölçü vahidlərindən** istifadə edilir. Məsələn, müxtəlif gücə malik olan traktorları şərti etalon traktor, yağlılıq dərəcəsinə görə müxtəlif faizli sabunları şərti 40%-li sabuna, müxtəlif oxlu vaqonları ikioxlu vaqonlara, müxtəlif yanacaq növlərini şərti 7000 kilokalorili yanacağa və s. çevirmək mümkündür.

Bu halda məhsul növlərindən biri etalon olaraq qəbul edilir, digərləri isə uyğun çevirmə əmsallarının köməyi ilə etalona çevrilir.

Deyilənləri şərti 40%-li sabun misalında izah edək.

Firma sabun	10 min ton	40%
buraxmışdır:	3 min ton	80%
	5 min ton	60%

Şərti 40%-li sabuna çevirək (40%-li etalon olaraq qəbul edilir).

Çevirmə əmsalları:

40%-li üçün..... $40:40=1,0$

60%-li üçün..... $60:40=1,5$

80%-li üçün..... $80:40=2,0$

Onda şərti 40%-li sabun hesabı ilə məhsul istehsalı

$10*1,0+5*1,3+3*2,0=23,5$ min ton təşkil edər.

Şərti natural ölçü vahidləri eyni adlı məhsul istehsal edən müəssisələrin işini müqayisə etmək üçün istifadə edilir.

Bir sıra hadisələrin həcmi ifadə etmək üçün **kombinləşdirilmiş ölçü vahidlərindən** istifadə edilir. Məsələn, nəqliyyatda yük və sərnişin daşınması ton-kilometrlə və sərnişin-kilometrlə, elektrik enerjisi istehsalı və istehlakı kvt-saatla, işlənmiş vaxt adam-saat, adam-gün və s. ilə ifadə edilir.

Müxtəlif istehlak dəyərli məhsulların birlikdə həcmi yalnız pul ölçü vahidi ilə ifadə etmək mümkündür. Məsələn, əsas və dövrüyyə fondlarının ümumi həcmi, sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulunun, mal dövrüyyəsinin, milli gəlirin həcmi pul ifadəsində müəyyən edilir. Həmin göstəriciləri dinamikada öyrənmək üçün statistikada müqayisəli (sabit, dəyişməz) qiymətlərdən istifadə olunur.

Mühüm ölçü vahidlərindən biri də ***əmək ölçü vahidləri***dir. Əmək ölçü vahidlərinə adam-saat, adam-gün, adam-il daxildir. Bu ölçü vahidlərindən məhsul istehsalına sərf edilmiş əmək məsrəfini və əmək məhsuldarlığının səviyyəsini ölçmək üçün istifadə edilir. Bu vahidlərdən əmək ehtiyatlarını müəyyən etmək, onlardan istifadənin səmərəliliyini müəyyən etmək və bir çox digər hesablamalar üçün də istifadə edilir.

3. Nisbi kəmiyyətlərin ifadə formaları

Tədqiq olunan hadisələrin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq nisbi kəmiyyətlər müxtəlif formalarda ifadə olunur. Nisbi kəmiyyətin ən sadə ifadə forması bir kəmiyyətin digər kəmiyyətdən neçə dəfə çox və ya az olduğunu göstərən ***əmsal*** göstəricisidir. Bu ifadə formasından, adətən, müqayisə olunan göstərici müqayisənin əsasını təşkil edən göstəricidən bir neçə dəfə böyük olduqda istifadə edilir. Statistika iki mütləq kəmiyyət göstəricisinin müqayisəsi nəticəsində əmələ gələn üçüncü bir göstəriciyə əmsal deyilir. *Əmsal hesablanarkən müqayisə üçün əsas götürülmüş kəmiyyət vahidə bərabər tutulur.*

Müqayisə edilən ədədi müqayisə üçün əsas götürülmüş kəmiyyətə bölüb, 100-ə vurduqda nisbi kəmiyyət ***faiz***lə ifadə edilmiş olur. Burada

müqayisənin əsası olan kəmiyyət şərti olaraq 100-ə bərabər götürülür. *Bu ifadə formasından, adətən, müqayisə olunan kəmiyyətlə müqayisənin əsasını təşkil edən kəmiyyət bir-birinə çox yaxın olduqda istifadə edilir.*

Bəzən nisbi kəmiyyətlər ***promille*** (ədədin mində biri) və ***prodesimille*** (ədədin on mində biri) ilə ifadə olunur. Promilledə müqayisənin əsası şərti olaraq 1000-ə, prodesimilledə isə 10000-ə bərabər götürülür. *Bu ifadə formalarından müqayisə olunan kəmiyyət müqayisənin əsasını təşkil edən kəmiyyətdən çox kiçik olduqda, başqa sözlə, əmsal və faiz ifadə formalarından istifadə etmək səmərəsiz, ifadəsiz olduqda istifadə olunur.*

‰ -promille, ‰‰ -prodesimille.

Promilledən əhali statistikasında, prodesimilledən isə səhiyyə statistikasında geniş istifadə edilir.

Bəzi müxtəlif adlı kəmiyyətləri müqayisə etdikdə adlı nisbi kəmiyyətlər alınır. Onların adları müqayisə edilən və bazis kəmiyyətinin adlarının kombinasiyası əsasında əmələ gəlir. Əhalinin sıxlığı (1 km² sahəyə düşən əhalinin sayı) və 1 nəfərə düşən məhsul istehsalı bu nisbi kəmiyyətlərə misal ola bilər.

4. Nisbi kəmiyyətlərin növləri

Məzmunundan, yəni hansı nisbəti ifadə etməsindən asılı olaraq nisbi kəmiyyətlərin aşağıdakı növlərini fərqləndirirlər:

- 1) Müqavilə öhdəliyinin yerinə yetirilməsi nisbi kəmiyyəti;
- 2) Müqavilə öhdəliyi nisbi kəmiyyəti;
- 3) Dinamika nisbi kəmiyyəti;
- 4) Quruluş nisbi kəmiyyəti;

- 5) İntensivlik nisbi kəmiyyəti;
- 6) Müqayisə nisbi kəmiyyəti;
- 7) Koordinasiya nisbi kəmiyyəti;
- 8) İqtisadi inkişaf səviyyəsi nisbi kəmiyyəti.

Müqavilə öhdəliyinin yerinə yetirilməsi nisbi kəmiyyəti bu və ya digər müddət ərzində müəyyən göstəricilər üzrə müqavilə öhdəliyinin yerinə yetirilmə dərəcəsini xarakterizə edir. Bu kəmiyyət adətən faiz şəklində hesablanır.

O, göstəricinin faktiki və müqavilə səviyyəsi arasındakı nisbəti ifadə edir. Bu kəmiyyəti hesablamaq üçün faktiki məlumatı 100-ə vurub müqavilə öhdəliyi məlumatına bölmək lazımdır.

Nisbi kəmiyyətlər hesablanarkən faktiki və müqavilə məlumatları müqayisə edilmə bilən olmalıdır. Yəni:

- ❖ Məlumatlar eyni obyektə və eyni müddətə xarakterizə etməli, eyni ölçü vanidi ilə ifadə olunmalıdır;
- ❖ Faktiki və müqavilə göstəricilərinin kəmiyyəti eyni metodologiya ilə hesablanmalıdır;
- ❖ Müqayisə edilən dəyər göstəriciləri eyni bir dövrün qiyməti ilə (müqayisəli qiymətlə) ifadə edilməlidir;
- ❖ Məlumatlar göstəricinin konkret məzmunu mənasında müqayisəli olmalıdır (müqavilə məlumatı satılmış məhsulun həcmidirsə, faktiki məlumat da satılmış məhsulun həcmi qəbul edilməlidir).

Müqavilə öhdəliyi nisbi kəmiyyəti əsas götürülmüş dövrün faktiki (hesabat) göstəricilərinə nisbətən müqavilə öhdəliyində nəzərdə tutulmuş

göstəricilərin necə dəyişildiyini xarakterizə etmək üçün istifadə edilir. Bu kəmiyyəti hesablamaq üçün qarşıdakı dövr üçün müqavilə öhdəliyi göstəricisini 100-ə vurub, əsas dövrdəki müvafiq faktiki göstəriciyə bölmək lazımdır. Burada hər iki göstərici eyni obyektə xarakterizə edib, eyni ölçü vahidi ilə ifadə olunmalıdır. Lakin 1-ci göstərici gələcək dövr üçün, 2-ci göstərici isə əsas dövr üçün hadisənin, müvafiq olaraq müqavilə və həqiqi vəziyyətini xarakterizə edir.

Çox vaxt müqavilə öhdəliyi nisbi kəmiyyət şəklində verilir. Belə halda müqavilə öhdəliyinin yerinə yetirilmə dərəcəsini müəyyən etmək üçün həqiqi səviyyəni 100-ə vurub, müqavilə öhdəliyi nisbi kəmiyyətinə bölmək lazımdır. Məsələn, əmək məhsuldarlığının müqavilədə 8% artırılması nəzərdə tutulmuşsa, həqiqətdə isə o, 10% artmışsa, deməli, əmək məhsuldarlığı üzrə müqavilə öhdəliyi 101,8% ($110 \cdot 100 / 108$), yəni 1,8% artıqlaması ilə yerinə yetirilib. Başqa bir misal. Məhsul vahidinə çəkilən xərcləri əsas dövrün həqiqi səviyyəsinə nisbətən 6% azaltmaq nəzərdə tutulmuşdur. Həqiqətdə isə hesabat dövründə xərclər 8% aşağı düşmüşdür. Onda müqavilə öhdəliyinin dərəcəsi $92/94 \cdot 100\% = 97,8\%$ təşkil edər ki, bu da o deməkdir ki, məhsul vahidinə çəkilən xərc müqaviləyə nisbətən 2,2 % ($97,8 - 100$) aşağı düşmüşdür.

Bir növlü ictimai hadisələrin səviyyəsinin zaman etibarilə dəyişməsinə xarakterizə edən nisbi göstəricilərə ***dinamika nisbi kəmiyyəti*** deyilir. O, iki eyni adlı obyektə xarakterizə edən, lakin müxtəlif vaxtlara aid olan göstəricinin müqayisəsi nəticəsində alınır. Dinamika nisbi kəmiyyəti əmsal və faizlə ifadə oluna bilər. O, qonşu dövr və uzun dövr üçün hesablana bilər. Uzun dövr üçün dinamika nisbətini hesablayarkən müqayisə üçün götürüləcək əsas kəmiyyətin düzgün seçilməsinin xüsusi əhəmiyyəti vardır.

Dinamika nisbi kəmiyyəti iki qaydada - əsas və silsiləvi qaydada hesablanı bilər. Hər dövr özündən əvvəlki dövrlə müqayisə edildikdə alınan göstəricilərə *silsiləvi dinamika nisbi kəmiyyəti* deyilir. Bütün dövrləri müqayisə üçün əsas götürülmüş dövrlə müqayisə etdikdə alınan nisbi göstəricilərə *əsas dinamika nisbi kəmiyyətləri* deyilir. Müqavilə öhdəliyi, müqavilə öhdəliyinin yerinə yetirilməsi və dinamika nisbi kəmiyyətləri arasında qarşılıqlı əlaqə vardır. Əsas dövrün mütləq kəmiyyətini q_0 , hesabat dövrünün mütləq kəmiyyətini q_1 , müqavilə öhdəliyinin mütləq kəmiyyətini $q_{müq}$ ilə işarə edək.

Onda:

$q_{müq} / q_0$ - müqavilə öhdəliyi nisbi kəmiyyəti;

$q_1 / q_{müq}$ - müqavilə öhdəliyi yerinə yetirilməsi nisbi kəmiyyəti;

q_1 / q_0 – dinamika nisbi kəmiyyəti

olar. Bu üç göstərici arasında əlaqə aşağıdakı kimidir:

- 1) $q_1 / q_0 : q_{müq} / q_0 = q_1 / q_{müq}$;
- 2) $q_{müq} / q_0 * q_1 / q_{müq} = q_1 / q_0$;
- 3) $q_1 / q_0 : q_1 / q_{müq} = q_{müq} / q_0$.

Bu əlaqədən istifadə edərək, hər hansı iki nisbi kəmiyyət haqqında məlumat verilərsə, üçüncü nisbi kəmiyyəti müəyyən etmək olar.

Quruluş nisbi kəmiyyəti öyrənilən məcmunun tərkibini xarakterizə edir. O, hissənin tama olan nisbətini və ya ümumi yekunda hissələrin xüsusi çəkirlərin göstərir. Onu hesablamaq üçün məcmunun ayrı-ayrı hissələrinin kəmiyyətlərini yekun kəmiyyətinə bölmək lazımdır. *Öyrənilən məcmunun*

quruluş nisbi kəmiyyətlərinin cəmi əmsalla hesablandığında vahidə, faizlə hesablandığında isə 100-ə bərabər olmalıdır.

Quruluş nisbi kəmiyyəti statistika məlumatının qruplaşdırılması ilə sıx əlaqədardır. Müəssisədə fəhlələrin tərkibini öyrənərkən onları ixtisaslarına, iş stajlarına, cinsinə, təhsil dərəcəsinə və s. əlamətinə görə, əhalinin cinsi, milli, yaş və s. tərkibini öyrənmək üçün onları həmin əlamətlərə görə qruplaşdırmaq lazım gəlir. Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin istehsal istiqamətini müəyyən etmək üçün onlar əkin sahələri – dənli bitkilər, texniki bitkilər, bostan-tərəvəz və yem bitkiləri üzrə qruplaşdırılır.

Xüsusi çəki göstəriciləri öyrənilən hadisənin quruluşu haqqında aydın təsəvvür yaratmaqla bərabər, onun zaman etibarilə dəyişilməsini xarakterizə etməyə də imkan verir.

Hadisənin yayılma dərəcəsinə xarakterizə edən göstəriciyə **intensivlik nisbi kəmiyyəti** deyilir. Bu nisbi kəmiyyət iki müxtəlif adlı mütləq kəmiyyətin müqayisəsi nəticəsində alınır. *Nisbətənin surətində yayılma dərəcəsi öyrənilən hadisənin kəmiyyəti, məxrəcində isə hadisənin yayılması baş verən mühitin həcmi durur.* Məsələn, ölüm əmsalı (il ərzində 1000 nəfərə düşən ölənlərin sayı): surətdə öyrənilən ərazidə il ərzində ölənlərin sayı, məxrəcdə isə həmin ərazidə əhalinin orta illik sayı götürülür.

İntensivlik nisbi kəmiyyətinə misal olaraq demoqrafiya əmsallarını, işçilərin, dəzgahların boş dayanma əmsallarını göstərmək olar. İntensivlik nisbi kəmiyyəti ictimai hadisələri qarşılıqlı əlaqədə götürülmüş iki müxtəlif əlamət üzrə xarakterizə edir. Qarşılıqlı əlaqədə olan əlamətlərə misal olaraq:

– əhalinin sayı ilə həmin əhalinin yaşadığı ərazinin sahəsini (əhalinin sıxlığı

$$= \frac{\text{y} \grave{\text{u}} \grave{\text{a}} \acute{\text{e}} \acute{\text{e}} \acute{\text{i}} \acute{\text{e}} \acute{\text{i}} \grave{\text{n}} \grave{\text{a}} \acute{\text{e}} \acute{\text{u}}}{\text{y} \grave{\text{d}} \grave{\text{a}} \acute{\text{c}} \acute{\text{e}} \acute{\text{i}} \acute{\text{e}} \acute{\text{i}} \grave{\text{n}} \grave{\text{a}} \acute{\text{u}} \acute{\text{y}} \grave{\text{n}} \acute{\text{e}}};$$

– müəyyən torpaq sahəsi ilə məhsul istehsalını

(kənd təsərrüfatına yararlı torpaqların 100 hektarına düşən ət və s. məhsul

$$\text{istehsalı} = \frac{\text{İyüñöë èñðàùñàéù}}{\text{è/ò éàðàðëù ððàããéàðúí ñàùýñë}} \cdot 100)$$

– əsas istehsal fondları ilə milli gəlir və məhsul istehsalı (əsas fondların hər manatına düşən milli gəlir və məhsul)

- müəssisənin enerji gücləri və işçilərin sayı (əməyin enerji ilə silahlanma

$$\text{səviyyəsi} = \frac{\text{úýìè áíáðæýóüéýðè}}{\text{èø÷èéýððñáéù}}$$

- fondların dəyəri və işçilərin sayı (əməyin fondla silahlanma

$$\text{səviyyəsi} = \frac{\text{ðñãéàðúí ððà èéèèãýéýðè}}{\text{èø÷èéýððñáéù}}) \text{ göstəricilərini göstərmək olar.}$$

Göründüyü kimi, intensivlik nisbi kəmiyyəti vasitəsilə istehsalın texniki inkişaf səviyyəsini xarakterizə etmək olar.

Ölkənin iqtisadi inkişaf da intensivlik nisbi kəmiyyətləri ilə xarakterizə oluna bilər. Əhalinin hər nəfərinə düşən mühüm növ məhsul istehsalı, əhalinin mənzil ilə təmin olunma səviyyəsi, əhalinin hər nəfərinə düşən ərzaq və qeyri-ərzaq məhsulları və s.

Əhalinin hər nəfərinə düşən məhsul istehsalını hesablamaq üçün istehsal olunmuş məhsulun miqdarını əhalinin orta illik sayına bölmək lazımdır.

Koordinasiya nisbi kəmiyyəti statistika məcmusunda ayrı-ayrı hissələrin müqayisə üçün əsas götürülmüş hissəyə nisbətini xarakterizə edir. Bu üsulla əldə olunmuş göstəricilər məcmunun quruluşu haqqında müəyyən təsəvvür yaratdıqlarına görə onları çox vaxt quruluş nisbi kəmiyyətindən ayırırlar. Lakin onlar məcmunun quruluşunu deyil, hissələrin bir-birinə olan

nisbətini müəyyən edir. *Bu kəmiyyəti hesablamaq üçün tamın hissələrindən biri müqayisənin əsası kimi qəbul edilir və digər hissələr onunla müqayisə edilir.*

Koordinasiya nisbi kəmiyyəti vasitəsilə tamın verilmiş hissəsinin müqayisə üçün əsas götürülmüş hissənin hər 1, 100, 1000 vahidinə neçə vahidin düşdüyünü hesablayırlar.

Koordinasiya nisbi kəmiyyətinə misal olaraq kənd və şəhər əhalisi, fəhlələr və qulluqçular, kişilər və qadınlar arasındakı nisbəti göstərmək olar.

Hər 100 fəhləyə düşən qulluqçuların sayı, hər 100 kişiye düşən qadınların sayı, ölkəmizin iqtisadiyyatında məşğul olan 1000 nəfərə düşən işsizlərin sayı və s. koordinasiya nisbi kəmiyyətinə misal ola bilər.

Müqayisə nisbi kəmiyyəti müxtəlif obyektlərə aid olan eyni adlı göstəricilərin müqayisəsi nəticəsində alınan nisbi göstəricilərə deyilir. Müqayisə edilən göstəricilər eyni dövrə və eyni zaman anına aid olmalıdır. Məsələn, müxtəlif ölkələrdə, bir ölkə daxilində, müxtəlif iqtisadi zonalarda, ayrı-ayrı müəssisələrdə eyni vaxtda məhsul istehsalının vəziyyətini müqayisə etdikdə müqayisə nisbi kəmiyyəti alınır. Müqayisə nisbi kəmiyyəti adətən *dəfə və faiz* şəklində ifadə olunur.

Müqayisə nisbi kəmiyyəti beynəlxalq müqayisələrdə və ayrı-ayrı müəssisələrin, regionların göstəricilərinin müqayisəli qiymətləndirilməsində böyük əhəmiyyətə malikdir. Müxtəlif mülkiyyət formalarına malik müəssisələrin fəaliyyəti bu cür müqayisə edilə bilər. Dövlət və xüsusi müəssisələrdə məhsulun qiymətinin, orta aylıq əmək haqqının və s. müqayisəsi böyük maraq doğurur. Bu halda müqayisə nisbi kəmiyyətini hesablayarkən dövlət müəssisələrinin qiymət və digər göstəricilərini müqayisənin əsası olaraq qəbul etmək lazımdır.

Beləliklə, nisbi kəmiyyətlər statistik məlumatların tənli və ümumiləşdirilməsi üçün mühüm vasitələrdən biridir. Nisbi kəmiyyətin növü statistik tədqiqatın məqsədinə əsasən seçilir. Öyrənilən hadisəni hərtərəfli xarakterizə etmək üçün bir sıra mühüm əlamətlər üzrə hesablanmış nisbi kəmiyyətlər sistemindən istifadə etmək lazımdır. Məsələn, sənaye müəssisələrində fəhlələrin tərkibi cinsinə, yaşına, təhsil səviyyəsinə, iş stajına, onların əməyinin mexanikləşmə səviyyəsinə və digər əlamətlərə görə öyrənilir. Bu halda quruluş nisbi kəmiyyəti yuxarıda sadalanan əlamətlər üzrə öyrənilməlidir. Digər tərəfdən fəhlələrin tərkibindəki dəyişikliyin əsas inkişaf meylini aşkar etmək vacibdir. Bu isə məlumatların müəyyən dövr üçün dinamika nisbi kəmiyyəti vasitəsilə müqayisəsini zəruri edir. Eyni zamanda daimi və müvəqqəti işçilərin saylarının müqayisəsi, fəhlələrin tərkibini və hərəkətini xarakterizə edən digər nisbi kəmiyyətlər də müəyyən maraq doğurur.

İqtisadi-statistik təhlildə mütləq və nisbi kəmiyyətlərə qarşılıqlı əlaqədə baxılmalıdır. Bu o deməkdir ki, nisbi kəmiyyətlərdən formal olaraq istifadə etmək lazım deyil, hər bir nisbi kəmiyyətin arxasında hansı mütləq kəmiyyətin durduğunu müəyyən etmək lazımdır. Buna nisbi kəmiyyətləri hesablayarkən xüsusilə riayət etmək lazımdır.

5. Mütləq və nisbi kəmiyyətlərdən istifadə olunmasının ümumi prinsipləri

Mütləq və nisbi kəmiyyətləri hesablayarkən və onlardan istifadə edərkən bir sıra şərtlərə əməl etmək lazımdır.

- ✚ İctimai hadisələri mütləq və nisbi kəmiyyətlərlə xarakterizə edərkən həmin hadisələrin mahiyyətini, spesifik xüsusiyyətlərini və inkişaf qanunauyğunluqlarını düzgün başa düşmək lazımdır.
- ✚ Hadisələrin xarakterindən asılı olaraq, mütləq və nisbi kəmiyyətlərdən istifadə edilməsinə diferensial yanaşmaq lazımdır.
- ✚ Onlardan kompleks şəkildə istifadə edilməlidir. Dinamika nisbi kəmiyyətinin hesablanmasında bu şərtə əməl etməyin daha böyük əhəmiyyəti vardır. Belə ki, faiz ifadəsində hadisənin səviyyəsində ciddi dəyişiklik gözə çarpdığı halda, mütləq kəmiyyət ifadəsində dəyişiklik kiçik rəqəmlərlə ifadə oluna bilər.
- ✚ Nəzərə almaq lazımdır ki, müxtəlif dövrlərdə nisbi kəmiyyətlərin hər faizi arxasında müxtəlif həcmdə mütləq kəmiyyətlər durur.
- ✚ Nisbi kəmiyyətlər hesablanarkən göstəricilərin müqayisəli olmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Statistika məlumatının müqayisə nöqteyi-nəzərindən yekcins olmaması, başlıca olaraq aşağıdakı səbəblərdən irəli gəlir:

- a) statistika məlumatının müxtəlif üsullarla toplanması və işlənməsi;
- b) müşahidənin müxtəlif dövrlərdə və ya anlarda aparılması;
- v) ərazi və idarə-təşkilat dəyişiklikləri;
- q) məlumatın tam etibarlı olmaması.